

Verknüpfung zu dem Netz von Beziehungen, das dem Wesen der Geschichte entspricht, und es öffnet sich die Möglichkeit, die komplexe Natur der Geschichte dem Schüler zu zeigen nicht als einen zu lernenden Begriff, sondern als Ergebnis der eigenen Arbeit. Dass eine gewisse Bekanntschaft mit verschiedenartigen Quellen auch nicht ohne Wert ist, dass es keinem Schüler schadet zu wissen, was ein Kaiserdiploem ist und was eine Chronik, versteht sich von selbst. Die Themen oder Exempel des exemplarischen Unterrichts sollen also nicht nur ein ausgewähltes Kapitel behandeln und bis in Einzelheiten durchforschen, sondern grosse geschichtliche Epochen unter einem Zielbegriff zu sehen und zu verstehen lernen. Der Verlust an Stoff wird deshalb gar nicht so gross sein, wie es zunächst scheint, wenn für die genannte Periode die Themen „Investiturstreit“, „Ordensstaat“ und „Glaubensspaltung“ auftreten. In keinem Thema ist die Entwicklung der Territorien im Verhältnis zum Reich genannt, in keinem die Ostpolitik, das Verhältnis zu Frankreich, die Wirtschaft oder die Königswahl, aber alle diese Fragen treten in den Themen auf. Der Gewinn besteht also weniger in einer Stoffersparnis in quantitativer Hinsicht als in einer neuen, durch Gesichtspunkte gegebenen Ordnung, die es ermöglicht, in der wesentlichen Betonung des Hauptgesichtspunktes die anderen nicht als beziehungslose Parallelen, sondern als sinn-gemäss eingeordnete Faktoren zu sehen.

Fragment uit een artikel van Dr. W. Lautemann
in „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht“
1955, p. 637 - 640.

* * *

DE INDUSTRIËLE REVOLUTIE IN DISCUSSIE

Door een toeval kwam mij kort geleden een brochure onder ogen, waarin Dr. J. H. van Stuyvenberg, hoogleraar aan de Economische Hogeschool te Rotterdam, een tweetal redevoeringen, in 1959 en 1960 door hem gehouden, gebundeld heeft. Het is een bescheiden boekje van 48 bladzijden, waarin echter een probleem wordt aangesneden, dat ook voor ons bij het lesgeven van grote betekenis is. Het is immers de gewoonte om bij de behandeling van de Industriële Revolutie in Engeland uitvoerig te wijzen op de afschuwelijke gevolgen, die de komst van het moderne grootbedrijf voor de levensomstandigheden der Engelse arbeiders gehad heeft. De Luddieten komen dan ter sprake en de Chardisten; zo mogelijk halen we de kinder- en vrouwenarbeid erbij en schilderen die in heel felle tinten. Een klassiek voorbeeld daarvan is bij voorbeeld de behandeling van deze stof in het bekende boek van J. Meijer, *Keten der Geslachten* (III, blz. 65 - 78). Professor Van Stuyvenberg heeft in zijn redevoeringen nu het probleem opgeworpen of deze wantoestanden

inderdaad wel een gevolg waren van de Industriële Revolutie. Het resultaat van zijn onderzoek is zeer belangwekkend, mede omdat daardoor bepaalde ontwikkelingen in Nederland, waar - als bekend - de industriële revolutie eerst in de jaren 1850-70 plaats vond, duidelijker worden.

Het is natuurlijk onmogelijk om in een betrekkelijk kort bestek Van Stuyvenbergs betoog op de voet te volgen. In het kort komt het hierop neer, dat hij allereerst aantoont, dat de schildering van de toestanden in het 18e eeuwse Engeland, zoals die b.v. door Fr. Engels in „Die Lage der arbeitenden Klasse in England” gegeven wordt, wel erg in lichte tinten gehouden is, waardoor de latere levensomstandigheden des te somberder afsteken. Aan de hand van indices van het nominale loon, de kosten van levensonderhoud en het uit deze beide resulterende reële loon komt hij dan tot de conclusie, dat het gemiddelde reële inkomen van de Engelse arbeider in de jaren 1820-1850 op ongeveer hetzelfde of iets (maar heel weinig) hoger niveau schommelde als in de periode 1750-1790. Ook blijkt - op zich zelf al een interessant gegeven - dat in het tussenliggende tijdvak 1790-1820, de tijd dus van de Franse Revolutie en van de Napoleontische oorlogen, het nominale loon een zeer forse stijging onderging, die echter door de nog sterker stijgende kosten van levensonderhoud resulteerde in een aanzienlijke achteruitgang van het reële inkomen.

Ter verklaring van de hierboven geschetste ontwikkeling van de levensstandaard bespreekt Prof. Van Stuyvenberg dan achtereenvolgens de invloed, die daarop is uitgeoefend door de industriële revolutie, de coalitieoorlogen tegen Frankrijk, de belasting- en tariefwetgeving van de Engelse overheid, het telkens optredend voedseltekort als gevolg van misoogsten, en de grote toename der bevolking. Zonder te ontkennen, dat de industrialisering een indrukwekkend effect heeft gehad op de lonen, komt de Rotterdamse hoogleraar tot de conclusie, dat het effect van de andere vier factoren aanzienlijk sterker is geweest: de oorlogseconomie leidde tot een prijsstijging voor vele artikelen en had tegelijkertijd een steeds toenemende belastingdruk ten gevolge; wat de belastingwetgeving betreft wordt niet alleen gewezen op de algemeen bekende graanwetten maar ook op de geweldig-hoge invoerrechten op bouwmaterialen en op de „window-tax”, welke bepaald niet bijdroegen tot de bouw van voldoende en gezonde woningen; het aantal misoogsten - met als natuurlijk gevolg prijsstijgingen - is groot geweest en het is niet toevallig dat de jaren van de ergste sociale onrust samenvielen met de tijdstippen van oogstmislukking; tenslotte is er de enorme toename der bevolking, die zich tussen 1750 en 1850 ongeveer verdrievoudigde. Dat deze bevolkingsgroei een zware druk uitoefende op de Engelse economie is duidelijk - ze verklaart bovendien waarom het euvel van de kinderarbeid thans begon op te vallen. Zo is er b.v. berekend, dat in 1820 het aantal tienjarigen drie maal zo groot was als in 1750, terwijl de gehele bevolking „slechts” was verdubbeld. Hoewel het grootste deel der kinderen buiten de grootindustrie emplooi vond, vielen de concentraties van werkende kinderen in de fabrieken het eerst op en konden de zeker niet minder ernstige wantoestanden in de huisnijverheid en het

ambacht a.h.w. buiten schot blijven.

Bijzonder boeiend en voor ons onderwijs van groot belang is tenslotte deze conclusie van Van Stuyvenberg: „Het vraagstuk van de invloed van de industriële revolutie op de levensstandaard der arbeiders wordt eerst duidelijk gesteld door de welstand van de arbeiders tijdens de opkomst van de moderne grootindustrie te vergelijken met het peil, dat deze zou hebben gehad, wanneer invoering van het fabriekswezen niet zou hebben plaatsgevonden. Zo gezien is het zeer de vraag, of de visie der pessimisten op de ontwikkeling van de levensstandaard der arbeiders wel houdbaar is. Immers: de industriële revolutie had mede tot gevolg, dat werkgelegenheid en levensonderhoud - zij het op een laag niveau - werden geschapen voor een sterk stijgend inwonertal. Zonder mechanisering der industrie zou de armoede der arbeiders, bij de gegeven bevolkingsvermeerdering - die in ieder geval niet door de industriële revolutie is opgeroepen - groter zijn geweest; wellicht zou het bevolkings-accreten dele achterwege zijn gebleven, omdat een groot aantal kinderen wegens gebrek aan bestaansmiddelen zou zijn omgekomen. Zouden deze omstandigheden te prefereren zijn geweest boven de welstand die in feite heeft bestaan? Duidelijk is, dat de invloed van de industriële revolutie op het consumptievermogen der arbeiders gunstig is geweest. Zonder de mechanisering van de nijverheid zou het gerealiseerde consumptieniveau onder de bestaande omstandigheden nooit zijn bereikt”.

Wellicht zullen Van Stuyvenbergs opvattingen hier en daar tegenspraak uitlokken, al is zijn betoog m.i. bijzonder sterk. De discussie over de Industriële Revolutie kan daar slechts bij winnen. Wel zou men wensen, dat hij op sommige plaatsen iets uitvoeriger was geweest. Zo lijkt het niet zonder belang nader in te gaan op de houding van de Engelse overheid, die door het drukkende belastingstelsel en de protectie de moeilijkheden van de arbeiders nog groter maakte dan ze al waren. Nu zijn de politieke verhoudingen juist in deze periode der Engelse geschiedenis niet zo heel eenvoudig, maar het moet toch de moeite lonen om na te gaan, wie in deze periode de leiding hadden in de Engelse politiek en in hoeverre zij oog hebben gehad voor de nood onder de arbeiders. Een man als Peel, die in 1802 de eerste fabriekswet indiende, moet toch een zekere „achterban” gehad hebben. Ook kon het betoog over de economische achtergronden een enkele maal duidelijker zijn: voor niet-economisten - als ondergetekende - zal de opmerking over het verband tussen lage graanprijzen en hoge arbeidskosten, „omdat de arbeiders zich dan gemakkelijk voedsel konden verschaffen” - niet zonder meer duidelijk zijn. Dergelijke opmerkingen betreffen echter slechts details, die weinig afdoen aan de in dit boekje gegeven bewijsvoering. Daarom: voor de hopelijk velen, die zich nader in deze materie willen verdiepen zij nog vermeld, dat „De Industriële Revolutie in discussie” in 1960 is uitgegeven door de Erven F. Bohn N.V. te Haarlem.

Dr. H. Schmitz

* * *